

ОНОМАСТИКА

Юрій Карпенко (Одеса)

ТАЛАНОВИТИЙ ДОСЛІДНИК, ВИДАТНИЙ ОНОМАСТ

Розповідь про визначного українського мовознавця Дмитра Григоровича Бучка, стислий огляд його наукового доробку.

Ключові слова: *Дмитро Бучко, ономастика, топоніміка, ойконіміка, ойконім, ойконімія Покуття.*

З Дмитром Григоровичем Бучком, нині доктором філологічних наук, професором, завідувачем кафедри українського та загального мовознавства Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, а тоді – повним молодечої енергії кваліфікованим ученим-початківцем з кількома публікаціями й багатьма задумами, я познайомився десь у 1966 р., коли він приїхав влаштуватися на роботу в Чернівецький університет. Він, власне, був зацікавлений не стільки Чернівецьким університетом, скільки викладачкою цього університету Ганною Євгенівною, що приїхала, як і він, зі Львова на кілька років раніше. Ця викладачка незабаром змінила своя прізвище, одержавши нове – Бучко.

Дружня й плідна родина Бучків продовжує свою співпрацю й досі, вже в Тернополі. Ряд змістовних статей написано та опубліковано Дмитром Григоровичем і Ганною Євгенівною спільно. Кандидат філологічних наук, доцент Г.Є.Бучко займається переважно антропонімікою, захистивши під керівництвом професора П.П.Чучки свою дисертацію "Прізвища Бойківщини в період їх становлення та в наші дні" у 1986 р.

Життєвий шлях Дмитра Бучка не назвеш легким. Він народився 8 листопада 1937 р. в маленькому селі Закіпці Любачівського повіту Ряшівського (Жешувського) воєводства в Польщі. Оскільки Закіпці розташовані, хоч і на автохтонній українській землі, але в Закерзонні, то вони залишалися в межах Польщі і після Другої світової війни. У вересні 1945 р. польська влада вигнала родину Бучка, разом з усіма іншими українцями із села, а в жовтні депортувала в СРСР, вивантаживши їх на станції Озерна в Тернопільській області. Роби, що хочеш, пристанок шукай самотужки. Велика родина Бучків (батько й мати, малий Дмитро з трьома братами й сестрою) осіли в селищі Козлів тієї ж Тернопільської області, яка *volens-nolens* стала для них рідною, стала другою малою батьківщиною. Тут, у Козлові, Дмитро одержав середню освіту, в 1955 р. він уже студент-філолог Львівського університету.

І лише значно пізніше, особливо після того, як Польща вийшла з соціалістичного табору на волю, Дмитро Бучко запрошувався на роботу в польських університетах, неодноразово виступав у різних містах Польщі (також і в інших країнах) з доповідями на наукових конференціях, опублікував у Польщі чимало статей та свій ойконімічний зворотний словник, про який ітиметься нижче.

А після університету Дмитро з 1960 р. працював у львівському Інституті суспільних наук АН України. Ця високоідейна наукова установа мала відділ мовознавства, де люди під керівництвом Лукії Лук'янівни Гумецької займалися справжньою наукою. Л.Гумецька, видатний мовознавець, фактично стала першим серйозним науковим наставником Дмитра. Пропрацювавши в цьому Інституті шість років, а потім три роки в Чернівецькому університеті, Дмитро наступні три роки навчався в аспірантурі на кафедрі української мови Львівського університету, де під керівництвом Івана Івановича Ковалика, ще одного видатного українського мовознавця, написав і потім успішно захистив топонімічну дисертацію,

присвячену ойконімам з суфіксами *-івці*, *-инці*. Відтоді ономастика і передусім топоніміка стає основним напрямком інтересів молодого вченого.

Як учений Дмитро Бучко сформувався, окрім книжкової самоосвіти, під впливом своїх учителів Л.Г.Гумецької та І.Ковалика. Третім сюди треба додати Мирона Кордубу (1876-1947). Учений широкого профілю, М.Кордуба став і одним з перших українських ономастів, енергійно збираючи топоніми та вивчаючи їх. Д.Бучко, полюбуючи пошукові праці в архівах і бібліотеках, вивчав друковані й рукописні матеріали М.Кордуби і добре опанував його науковими здобутками. Між іншим, пошукові зацікавлення Дмитра Бучка дали й інші вагомні результати. Так, в архіві Академії наук у Ленінграді він відшукав початок (літери А – Б) українсько-російського словника Олексія Павловського, автора першої граматики живої української мови, що був укладений 1826 р., описавши цю знахідку в 1962 р. (це – перша публікація Д.Бучка) й опублікувавши її в 1972 р. А в селі під Львовом він віднайшов (разом з істориком Я.Ісаєвичем) примірник "Апостола" Івана Федорова, надрукований у 1574 р. у Львові.

Але душа вченого вже була захоплена власними назвами, і з усіх можливих напрямків на безмежному полі мови й мовознавства він обрав топоніміку, якою плідно займається й нині. Спочатку, працюючи над кандидатською дисертацією, він зосередився на утвореннях з суфіксами *-івці*, *-инці*. Вже в авторефераті дисертації, захищеної в 1972 р., перелічено 11 його публікацій на цю тему. Проте з цими суфіксами вчений не розлучався і в подальших своїх роботах до 1980 р. включно. Топоніми з цими суфіксами вчений дослідив фундаментально. Слушно віднісши їх до патронімічних, І.Бучко зазначив, що "початковою словотвірною функцією їх було позначення групи людей за ім'ям (прізвищем, прізвиськом) їх родоначальника, а потім власника чи першого поселенця" і що "в XIV-XV ст. топоніми на *-івці*, *-инці* зосереджувалися головним чином у Подністров'ї й лише з XVI ст. цей тип місцевих назв поширився в Подніпров'я й Лівобережну Україну", відображаючи міграційні рухи народних мас з заходу

на схід [Бучко 1972: 21]. Аналогічний висновок, між іншим, зробив О.Стрижак, вивчаючи топоніми типу *Грунь* у Полтавщині. Пізніше більш обсяжне територіальне вивчення проблеми *-івці, -инці*, здійснене Д.Бучком, показало, що XIV ст. не є межею цього словотвірного типу, бо *Таламинці* згадуються Географом баварським ще в IX ст., а Україна не є єдиною його територією, бо він у достатній мірі наявний також у Словаччині, Болгарії та Югославії. Висновок автора: утворення на *-івці, -инці* становили колись єдиний слов'янський ареал *-*овьсі, -*іньсі* (отже – ще праслов'янський), який був розділений на два ареали, північно-східний (Україна, Словаччина) та південно-західний (Болгарія, Югославія), внаслідок приходу мадярів [Бучко 1980: 90, 99].

Якнай докладніше вивчивши ойконіми на *-івці, -инці*, Д.Г.Бучко в основному переключився на дослідження ойконімії не за формантами, а за територією, розгорнувши широкомасштабне опрацювання Покуття. У цьому напрямку найістотніші його досягнення – публікація в 1990 р. монографії "Походження назв населених пунктів Покуття", основна частина якої подана у формі історико-етимологічного словника, де статті побудовані ретроспективно: від сучасного до минулого (с.48-124), та успішний захист у 1993 р. докторської дисертації "Ойконімія Покуття", на якому я разом із С.П.Бевзенком та В.В.Німчуком мав честь виступити опонентом. В авторефераті дисертації названо 29 публікацій автора з теми дослідження.

Своєю монографією та дисертацією Д.Г.Бучко зробив гідний внесок у пізнання топонімії України й усієї Славії. У цьому плані у нас лишається все менше невивчених територій, які активно заповнюються передусім яскравими київськими ономастами І.М.Железняк, О.П.Карпенко, С.О.Вербичем, В.П.Шульгачем, що переважно зосереджуються на гідронімії, але не забувають і про ойконімію та оронімію. Спільні зусилля багатьох дослідників наближають реалізацію мрії Кирила Кузьмича Цілуйка про гідронімічний атлас України, як і про інші топонімічні та взагалі онімічні атласи. Реально ця мрія реалізується ще не скоро, однак можна досить

упевнено сказати, що – в ХХІ столітті. У створенні таких атласів свою істотну роль відіграють і праці Д.Г.Бучка, тим паче, що в нього є й цікаві теоретичні міркування про онімичний атлас України [Бучко 1998]. Власне, для атласу потрібні не стільки етимології (точніше кажучи, вони для атласу зовсім непотрібні, бо: 1) завжди містять більший чи менший елемент ненадійності, 2) ліпше додаються до укладання зведених словників, а не картографування), скільки точний запис живого функціонування назви, а з цим у Д.Г.Бучка у монографії та інших працях повний порядок.

У зв'язку з темою *Покуття* у Д.Г.Бучка мені хочеться дещо розгорнути свою давню ідею про співвідносність Покуття з ... улицями, хоч ця ідея рішуче відхилена (в листі до мене) проф. М.Л.Худашем. Про сув'язь давнього вкраїнського хороніма *Угъль* у Наддніпрянщині, гідронімів *Ингул* та *Ингулецъ* (ріки з такими назвами впадають у Південний Буг та Дніпро), племінної назви *уличі*, хороніма *Буджак* на крайньому південному заході Одеської області (це переклад української, конкретніше – уличської назви *Вугол* або, може, вже *Кут* на турецьку мову), а далі – назви *гуцули* я почасти писав у своїх публікаціях, а почасти говорю в статті про О.С.Стрижака, що знаходиться у друці. Тут до лінії *уличі* – *гуцули* (це – ідея видатного українського мовознавця-мислителя Б.В.Кобилянського) хочу додати *Кутти* і *Покуття*. Д.Г.Бучко розглядає різнотлумачення дещо загадкової назви *Покуття* і цілком слушно зазначає: "для оніма *Покуття* є ряд, який утворюють назви *Поділля*, *Полісся*, *Пониззя* тощо" [Бучко 1990: 8]. Але ж *Полісся* – це таки *ліс*, не дарма літописець Нестор називає цю територію *Дерева*, а мешканців – *деревлянами*; *Поділля* – це *діл*, долина, *Пониззя* – *низ*, пор. *Низове* військо Запорозьке. А чому *Покуття* – не *кут* (чи *Кут*)? Д.Г.Бучко посилається на "велику кількість згинів, закрутів, які роблять тут русла Дністра й Прута" [Бучко 1990: 8]. Але чи могли ці периферійні відносно *Покуття* закрути (притаманні, до речі, обом рікам і за межами *Покуття*) стати джерелом топоніма? Продовжую дотримуватися думки, що *уличі-гуцули* у своїх мандрах з *пониззя* Дніпра і Південного Бугу, зі своєї

батьківщини на ім'я *Угъль* < *Qgъль, вздовж Чорного моря на захід, у межиріччя Дунаю й Дністра, принесли туди й свою рідну назву, пам'ять про яку відклалась у хоронімі Буджак. Продовживши згодом мандри, вже в напрямку Карпат, вони зберегли сенс назви своєї рідної території в новому звучанні, яке й було ними закріплене в ойконімі *Кути* й хоронімі *Покуття*. Якщо ця гіпотеза слухна, то уличі-гуцули до поселення в тих місцинах, де вони перебувають нині, якийсь час мешкали в Покутті.

Підключившись до масштабного, за задумом п'ятитомного фундаментального дослідження "Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат", який видає (власне, не видає, а затягує видання) Інститут народознавства НАН України у Львові, Д.Г.Бучко розширив територію своїх студій у карпатському напрямку, опублікувавши ряд цікавих, добре зроблених статей (деякі з них початково були доповідями на різних конференціях чи конгресах) про ойконімію Карпат, Прикарпаття, Північної Буковини, Бойківщини, Гуцульщини, Надсяння.

Водночас учений, поглиблюючи досвід, набутий при студіюванні ойконімів з суфіксами *-ієці*, *-инці*, виконав серію досліджень інших суфіксальних словотвірних типів. Так, він опублікував статті "Архетипічні утворення на -їь в ойконімії Покуття" (1995), "Назви найдавніших поселень Надсяння: Ойконіми на -їь" (1998), "Архаїчний тип ойконімів на -їь на території Карпат і Прикарпаття" (2002), "Ойконіми Покуття на *-ани*, *-яни* на загальноукраїнському фоні" (1997), "Про відапелятивні ойконіми України на *-іє*, *-ин*" (2000), пор. також статтю "Українські ойконіми з компонентами *-город/-град* та *-ніль/-поль*, *-нілля*, *поле* на загальнослов'янському тлі" (2004). В останній праці переважно йдеться про кінцевий композитний компонент, що стає або вже став суфіксоїдом.

У цих працях Д.Бучко аналізує ойконіми розглядуваного типу в їх структурі та поширенні, розглядає специфіку суфікса, вивчає твірні основи (він виявив таким шляхом чимало древніх антропонімів, переважно композитних, які за межами ойконімії ніде не засвідчені), встановлює

хронологію, ареал та уживаність досліджуваних моделей. Так, у студіях генетично прикметникових ойконімів з -їь, що долучається до повних імен-комполітів (а це – структурно найдавніша група цього словотвірного типу) учений виявив такий їх просторовий розподіл: "на території Лемківщини – 4, Львівщини – 11, Івано-Франківщини – 11, а на Закарпатті – 4" [Бучко 2002: 191]. Ця картина досить чітко відбиває дуже древній міграційний рух східних слов'ян зі сходу на захід. Цей рух відбувався не пізніше IX ст., коли суфікс -їь почав втрачати свою продуктивність, а найімовірніше – значно давніше, розпочавшись ще до Різдва Христового.

Деякі мої гідронімічні спостереження теж підтверджують цю думку про древню слов'янську міграцію на Карпати зі сходу [Карпенко: 75 та ін.]. Такий напрямок руху відділений великим проміжком часу від згаданої вище активної міграції українців з заходу на схід, топонімічно відкритої Д.Г.Бучком та О.С.Стрижаком і датованої приблизно XIV-XV ст.

До істотних ономастичних осягнень Дмитра Бучка належить і укладений ним "Інверсійний словник ойконімів України", що вийшов у Любліні в 2001 році. Основою його послугував шанований ономастами офіційний довідник "Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1-е вересня 1946 року", виданий у Києві 1947 року. Ономасти шанують цей довідник тому, що докладнішого переліку українських ойконімів не існує. Усі пізніші довідники з подібною назвою вже не вказують хуторів, дрібних поселень і у ще більшій мірі запаскуджені новими заідеологізованими назвами, які активно запроваджувалися радянською владою протягом усього часу її існування.

Велика кількість таких новоутворень з'явилась і в довіднику 1947 р. Приміром, тут подано 39 поселень з назвою *Жовтневе* (ще в чотирьох вигадках – *Октябрське*) по 11 поселень з назвами *Периотравневе* і *Первомайське*. Зрозуміло, все це відбито в словнику Д.Г.Бучка. І все це, до речі, істотний матеріал для вивчення насильницької радянської топонімії у тоталітарну епоху. Старі, справжні назви перейменованих поселень у

довіднику теж подаються в окремому розділі. Але в словник Д.Г.Бучка вони, на жаль, не потрапили.

Та головне – не це. Інверсійний словник Дмитра Бучка є безцінним джерелом дослідження словотвору української ойконімії. І не тільки словотвору. Ось я згадував вище, у зв'язку з гіпотезою "уличі – гуцули" ойконім *Кути*, локалізований в Івано-Франківській області поруч з Покуттям. Це його стосується відоме: "Щоб і Кути не минути, до Косова повернути". Зворотний словник Д.Г.Бучка вказує в Україні 19 ойконімів *Кути*, що на перший погляд перекреслює мою концепцію. Але ж серед цих ойконімів 17 знаходиться в західних областях України, найбільше – п'ять – у Львівській області. Тому ці назви (звичайно, тільки їх частину) можна кваліфікувати як топонімічне відображення шляху уличів.

Ономастична думка Д.Г.Бучка тяжіє до глибин, до коріння. Не випадково цілий ряд його публікацій включає слово "найдавніші": "Назви найдавніших поселень Північної Буковини" (1992), "Назви найдавніших поселень Гуцульщини" (1994), "Найдавніші поселення Прикарпаття" (1995), "Назви найдавніших поселень Тернопільщини" (1999).

Звісно, пошуки найдавнішого обмежуються часом наявних писемних свідчень, які у слов'ян сягають тільки IX-XI ст. Існують же слов'яни щонайменше з середини другого тисячоліття до Різдва Христового. І тоді, у праслов'янські часи, люди теж десь жили і мали для того якісь назви. Навряд чи праслов'янська ойконімія кардинально відрізнялася від тієї, що зафіксована старими писаними джерелами вже в історичний період. Беззаперечно віднести певний ойконімний словотвірний тип у період до Різдва Христового ми наразі не можемо. Але припускати, шукати аргументи, зіставляти за прикметами архаїчності різні топонімні моделі можемо. Виділивши серед сучасних засобів словотворення найдавніше, можемо з високою долею імовірності адресувати його і в праслов'янські часи.

Дмитро Бучко, виділяючи з наявного на досліджуваній території найдавніше і глибоко обґрунтовуючи таке виділення, якраз і формує той

набір ойконімних дериваційних конструкцій, що можуть бути адресовані праслов'янам. Логічно припустити, що найдавніші топоніми відповідали на питання *що?* (Білокоровичі: **-ичі**; Русанівці: **-івці**; Лужани: **-ани**), пізніше який? (Долинський, Полянський), далі *чий?* (Володимир: **-їь**; Київ: **-ів<овь**; Ніжин: **-ин**). Думка такого напрямку висловлювалася ще у Мирона Кордуби. Дмитро Бучко майстерно її поглиблює, уточнює й реалізує.

Взагалі Д.Бучко не лише досліджує конкретний онімійний матеріал, а й продукує нові цікаві інтерпретації і, загальніше, нові думки, що в ономастиці особливо цінне і не надто поширене. Інакше кажучи, Дмитро Бучко не тільки відомій практик онімічних студій, а й визначний теоретик ономастики, що виводить його в групу чоловічих слов'янських ономастів. При цьому він не тільки сам зростає, а й вирощує зміну, гурт, школу дослідників-ономастів. Під його керівництвом виросло 12 кандидатів наук, які переважно вже мають ім'я в науці (Наталія Колесник, Ярослав Редьква, Ігор Чеховський та ін.). Не кажу вже про сотні й тисячі студентів, що пройшли школу лекцій Дмитра Бучка. Вузівський викладач, яким він є, навчає студентів і тому сам навчається – ясності викладу, прозорості логічності, секретам наукового стилю. Вузівський викладач, який є реальним, справжнім ученим (а цій формулі Д.Г.Бучко цілком відповідає), є ідеальним викладачем.

Ювіляр багато зробив для ономастики. Але він може, хоче і мусить зробити ще більше. Маючи високий науковий авторитет серед мовознавців-ономастів України, Славії, Європи, Дмитро Григорович Бучко продовжує свій нелегкий шлях ученого-творця. Побажаємо йому нових здобутків, нових успіхів і щастя.

ЛІТЕРАТУРА

Бучко 1980: Бучко Д.Г. Ареалы украинских топонимов на *-івці*, *-инці* в XIV-XX вв.// Перспективи развития славянской ономастики. – М.: Наука, 1980. – С.90-100.

- Бучко 2002: Бучко Д.Г. Архаїчний тип ойконімів на -їь на території Карпат і Прикарпаття // Наукові записки Тернопільського держ. пед.ун-ту. Серія: Мовознавство. – Тернопіль, 2002. – Вип.1 (7).– С. 188-200.
- Бучко 1998: Бучко Д.Г. Засади укладання ономастичного атласу України // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту. Серія: Мовознавство. – Тернопіль, 1998. – Вип.1. – С.35-39.
- Бучко 1990: Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття. – Львів: Світ, 1990. – 143 с.
- Бучко 1972: Бучко Д.Г. Украинские топонимы на -іьці, -иьці. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львов, 1972. – 22 с.
- Карпенко: Карпенко Ю.О. Етнічна історія Українських Карпат за даними гідронімії та оронімії // Студії з ономастики та етимології 2005 / Відп. ред. В.П.Шульгач. – К., 2005. – С.63-79.

Yuriy Karpenko. Gifted Scientist and Outstanding Onomatologist. *The sketch about a famous Ukrainian Linguist Dmytro Grygorovich Buchko, brief outline of his scientific works.*

Key words: *Dmytro Buchko, toponomastics, oikonomastics, place-name, place-names of Pokuttya.*

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДМИТРА БУЧКА

I. Монографія, словники, статті, тези доповідей

- 1.** Маловідомі сторінки з рукописної спадщини О. П. Павловського // Українська мова в школі, 1962. – № 5. – С. 18-22.